

BƏŞƏR TARİXİNİN FACİƏSİ - II DÜNYA MÜHARİBƏSİ

DOI: <https://doi.org/10.36719/2708-065X/113/127-130>

1 sentyabr 1939-cu ildə Nasist Almaniyasının Polşaya hücumu ilə başlayan II Dünya müharibəsi təxminən 80 milyon insanın həyatına son qoydu və buna görə də bəşəriyyət tarixinin ən böyük fəlakətlərindən biri hesab olunur. Nasist Almaniyasının təcavüzü ilə başlayan münaqişə, demək olar ki, bütün dünyanı bürüdü və bütün ölkələrin məhvində, iqtisadi böhrana və ölçüyəgəlməz insan itkilərinə səbəb oldu. II Dünya müharibəsi ən vacib məsələləri ilə bir sıra elmi tədqiqatların obyektinə olmuşdur. Bitməsinin 81-ci il dönmündə belə II Dünya müharibəsi hərbi-siyasi aspektləri baxımında aktuallığını itirməmişdir. Mövzunun aktuallığı ondan ibarətdir ki, müxtəlif hərbi-siyasi blokların və koalisiyaların nümayəndələri, eləcə də planetin bütün xalqları keçmiş müharibənin siyasi dərslərini qiymətləndirməkdə birbaşa və bilavasitə maraqlıdılar. Qələbdən sonra böyüyən yeni nəsillər müharibə haqqında həqiqəti bilmək istəyirlər. Bu, gənclər üçün hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsinin əsas mənbələrindən birinə çevrilib. Təqdim olunan məqalədə II Dünya müharibəsinin başlaması və nəticələri araşdırılmışdır.

Açar sözlər: Dünya müharibəsi, global münaqişə, faşizm, nasizm, humanitar fəlakət.

Giriş. Versalda 28 iyun 1919-cu ildə imzalanan sülh müqaviləsi Almaniyanın hakim dairələrinə görə mümkün qədər tez “düzəldilməli” olan milli rüsvayçılıq aktı idi. Cəmiyyətdə revanşist ideyaların yayılması yeni bir dünya müharibəsinin başlayacağından xəbər verirdi. Nəticə etibarilə Almaniyanın başlatdığı, İtaliya və Yaponiyanın aktiv dəstəklədiyi II Dünya müharibəsi baş verdi.

1933-cü ilin yanvarında Almaniya nasistlərin hakimiyyətə gəlməsi ilə müharibənin ikinci və əsas alovlanma nöqtəsi Mərkəzi Avropada ortaya çıxdı. Almaniya dünyanı yenidən bölməyə və yeni bir nizam yaratmağa çalışdı. Almaniya bu işdə dəstək olan İtaliya 1935-ci ildən Efiopiyaya, 1936-1938-ci illərdə İspaniyaya qarşı müdaxilələrə başladı. Nəhayət 1938-ci ildə Avstriyanın ilhaqından sonra Avropa yeni bir fazaya, müharibə fazasına keçdi. [6, s.246]. Kollektiv təhlükəsizlik sisteminin yaradılması prosesində ən vacib mərhələlər SSRİ-Fransa və SSRİ-Çexoslovakiya qarşılıqlı yardım müqavilələri (1935) və 1936-cı ildə Millətlər Liqasında müharibənin eskalasiyasına qarşı vahid cəbhə yaratmaq cəhdləri idi.

Müharibə ərafəsində Avropa. Faşizmin aqressiv təbiəti və siyasəti müharibədən əvvəlki dövrdə həlledici amillərdən birinə çevrildi. Hitler mizantrop ideyalarını hələ 1923-cü ildə yazılmış "Mein Kampf" əsərində ifadə etmiş və 1933-cü ilin fevralında Almaniyanın Reyx Kansleri təyin edildikdən sonra rəsmi olaraq "Şərqdə yeni yaşayış məkanının fəthi və onun amansızcasına almanlaşdırılması" kursunu elan etmişdir. Bu ideyalar tətbiq olunduqca Avropada gərginlik artdı. Vəziyyət getdikcə fundamental suala cavab tələb edirdi: nasistlərin artan təcavüzünü necə cilovlamaq olar? İki yanaşma ortaya çıxdı. Birincisi, kollektiv müqavimətin təşkili; ikincisi isə kompromis və "sakitləşdirmə" idi. O dövrün Qərb gücləri, qitədəki əksər ölkələr kimi, ikinci yolu seçdilər və nəticədə onun girovlarına çevrildilər [7, s.16]. Lakin hadisələrin sonrakı gedişatı bu qərarın son dərəcə yanlış olduğunu göstədi.

SSRİ-nin Kollektiv Təhlükəsizlik Sistemi Yaratmaq Mübarizəsi. 1939-cu ilin yayına qədər Moskva Hitlerin təcavüzkar istəklərinə kollektiv cavab təşkil etməyə çalışdı, Çexoslovakiyanın ərazi bütövlüyünün təminatlarından sonuna qədər imtina etmədi və bundan əvvəl ardıcıl olaraq Almaniyanın şərq sərhədlərində kollektiv təhlükəsizlik sistemi yaratmağa çalışdı. 1939-cu ilin iyun ayından avqust ayına qədər Moskvada Sovet-İngiltərə-Fransa danışıqları aparıldı. Lakin Qərb dövlətləri bərabərlik və qarşılıqlılıq prinsiplərinə əsaslanaraq təcavüzkara qarşı birgə mübarizə aparmaq üçün Sovet təşəbbüs-lərini dəstəkləmədi [3, s.10]. Faşist Almaniyasının Sovetlərə hücumunu ləngitmək və vaxt qazanmaq üçün SSRİ 23 avqust 1939-cu ildə qarşılıqlı hücum etməmək haqqında Molotov-Ribbentrop paktını

imzaladılar [14, s.496]. Nasist rejimi ilə razılığa gəlməsi SSRİ-nin siyasi imecinə zərbə vursa da, müharibəyə hazırlaşmaq üçün ona iki il vaxt qazandırdı.

İkinci Dünya Müharibəsi 1 sentyabr 1939-cu ildə Nasist Almaniyasının Polşaya hücumu ilə başladı. 1945-ci il sentyabrın 2-də Yaponiyanın təslim olması ilə başa çatdı. Müharibənin iştirakçıları iki cəbhəyə bölündü: nasist bloku (Almaniya, İtaliya və Yaponiya) və antihitler koalisiyası (SSRİ, ABŞ, Britaniya və Fransa). Məqalədə müharibənin gedişatı haqqında ətraflı şəhr verilməyəcək.

Müharibənin dağıdıcı qüvvəsi. Tam olmayan məlumatlara görə, Avropada hərbi dağıntılardan dəyən ümumi maddi ziyan 260 milyard dollar (1938-ci il qiymətləri ilə) olaraq qiymətləndirilirdi. Müharibə aparan dövlətlərin birbaşa hərbi xərcləri milli gəlirlərinin 60-70%-ni təşkil edirdi. İnsan itkiləri çox böyük idi: 80 milyona yaxın insan həlak oldu. Sovet İttifaqı ən çox zərər çəkdi: ölkənin ümumi insan itkisi 26.610.000 nəfər təşkil etdi [10, s.1]. Bunlardan 8,6 milyonu Qırmızı Ordu və Hərbi Dəniz Qüvvələrinin şəxsi heyəti cəbhə xəttində həlak oldu. Təxminən 4,5 milyon Sovet əsgəri əsir götürüldü. Bunlardan yalnız 1,8 milyonu evə qayıtdı. Qalanlarının demək olar ki, hamısı nasist həbs düşərgələrində məhv edilib. Cəbhə xəttində öldürülənlərin və əsir götürülən sovet hərbi əsirlərinin əksəriyyəti 1941-1942-ci illərə aiddir [9, s.548].

Almaniyada 9,4 milyona qədər insan (o cümlədən Vermaxtda 7,0 milyona qədər), Yaponiyada 2,3 milyon və İtaliyada 500 min nəfər həlak olub və itkin düşüb. Sovet-Alman cəbhəsində əsirlər də daxil olmaqla, Alman silahlı qüvvələrinin itkiləri 7,2 milyon, Müttəfiq ölkələrinin silahlı qüvvələri ilə birlikdə isə 8 milyondan çox olub [8, s.106].

Nasist bloku ölkələrinin hərbi əməliyyatları Alman və Yaponiya işğalı altında mülki əhaliyə qarşı misli görünməmiş vəhşiliklərlə müşayiət olunub. Milyonlarla Sovet vətəndaşı Almaniyaya kütləvi şəkildə məcburi deportasiya nəticəsində həlak olub və işğalçıların işğal etdiyi Sovet ərazisində məhv edilib. Onların ümumi sayı 13,7 milyona çatıb. Nasistlərin işğalı altında olan Polşada 4,1 milyon, Yuqoslaviyada 1,7 milyon, Yunanıstanda 450.000, Hollandiyada 210.000 və Belçikada 88.000 insan öldürüldü [11]. Təcavüzkarların işğal etdiyi Asiya və digər ölkələrdə milyonlarla insan öldü.

Nasistlər bütöv xalqların milli xəzinələrini: sənayeni, şəhərləri, nəqliyyat yollarını və milli mədəniyyət mərkəzlərini məhv etdilər. Təkcə Avropada 23,6 milyon yaşayış binası, 14,5 milyon ictimai bina və sənaye müəssisəsi, 200.000 kilometrədən çox dəmir yolu dağıdıldı. Yuqoslaviyada nasistlər 350.000 evi, ölkənin nəqliyyat vasitələrinin 80%-ni, fabrik və emalatxanalarının 60%-ni və mal-qaranın 70%-ni dağıtdılar [12].

Polşada nasistlər ölkənin milli sərvətinin təxminən 40%-ni və sənaye müəssisələrinin demək olar ki, 65%-ni məhv etdilər. Sovet xalqına böyük maddi ziyan dəydi. 25 milyon insan evsiz qaldı. 1710 şəhər və qəsəbə, 70.000-dən çox kənd, 6 milyon bina, 32.000 sənaye müəssisəsi, 4100 dəmir yolu stansiyası və təxminən 63.000 kilometr dəmir yolu xətti, o cümlədən 1870 körpü və digər tikililər dağıdıldı [4].

Müharibə görünməmiş miqyasda və vəhşiliklə müşayiət olundu. Bütün Avropadan on bir milyon kişi, qadın və uşaq nasist ölüm düşərgələrində məhv edildi. Müharibə zamanı Almaniyanın sənayesi tamamilə tükəndi, ölkənin mənzil fondunun və infrastrukturunun 25%-i məhv edildi və sənaye müəssisələrinin 20%-i bərpa üçün yararsız hala düşdü. Almaniyanın istehsal gücü 1936-cı il səviyyəsinə, bəzi sektorlarda isə daha əvvəlki səviyyələrə endirildi. Məsələn, Almaniya 1936-cı ildə 384.000 ton kömür istehsal edirdisə, 1945-ci ilə qədər bu rəqəm cəmi 25.000 ton idi. Ölkənin bütün nəqliyyat sistemi məhv edildi. Mədəni irs ağır itkilərə məruz qaldı. Təxminən min memarlıq abidəsi xarabalığa çevrildi. Ölkənin əvəzsiz milli xəzinəsi olan kitabxana və arxiv kolleksiyalarının üçdə ikisi məhv edildi [13, s.17-18].

Müharibə dünyada güc balansını kəskin şəkildə dəyişdirdi. Müharibədən əvvəl böyük dövlətlər olan Almaniya, İtaliya və Yaponiya məğlub oldu və müvəqqəti olaraq xarici qoşunlar tərəfindən işğal edilmiş asılı ölkələrə çevrildi. Onların iqtisadiyyatı müharibə nəticəsində dağıdıldı və bir neçə il ərzində keçmiş rəqibləri ilə rəqabət apara bilmədilər. Müharibədən əvvəlki mövqeləri ilə müqayisədə Fransanın və hətta Böyük Britaniyanın mövqeləri xeyli zəiflədi. Bütün böyük kapitalist dövlətlər arasında yalnız ABŞ müharibədən xeyli güclü çıxdı.

Böyük Müharibənin təkrarlanmasının və hətta yeni təcavüz ocaqlarının yaranmasının qarşısını almaq üçün 26 iyun 1945-ci ildə San Fransisko Konfransında Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) yaradıldı. Millətlər Liqası kimi, BMT də beynəlxalq problemlərin sülh yolu ilə həlli yolu ilə hərbi

münaqişələrin qarşısını almaq məqsədi daşıyırdı. Lakin Millətlər Liqasının təcrübəsi BMT təşkilatçı-
larını sülhü qorumaq üçün gücdən istifadə edilə biləcəyinə inandırır. Daimi üzvləri arasında qalib öl-
kələr olan SSRİ, ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa və Çin olan BMT Təhlükəsizlik Şurasına təcavüzkarə
sanksiyalar tətbiq etmək və hətta onlara qarşı beynəlxalq hərbi güc tətbiq etmək səlahiyyəti verildi.

Azərbaycan və II Dünya müharibəsi. Sonda Azərbaycan və azərbaycanlıların II Dünya mühari-
bəsindəki iştirakına qısaca da olsa şərh verməyi mütləq hesab edirik. 1941-1945-ci illərdə 600 mindən
çox azərbaycanlı cəbhəyə yollandı, onların 450 min nəfəri və ya 65 faizi orden və medallarla təltif
olundu, 130 nəfər Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görüldü [1]. Müharibədə iştirak edən soydaş-
larımızın təxminən yarısı həlak oldu. Azərbaycanlılardan ibarət 416-cı, 402-ci, 396-cı, 223-cü, 77-ci
və s. milli diviziyalar Simferopolun, Odessanın və digər şəhərlərin, 77-ci diviziya Polşa və Çexoslo-
vakiyanın, 223-cü diviziya Yuqoslaviyanın azad olunmasında fəal iştirak etdi, 416-cı diviziya Qafqaz-
dan Berlinə qədər böyük döyüş yolu keçdi, Berlinin süquta yetirilməsində xüsusi fəallıq göstərdi [2.
s.370-371].

Nəticə. Qlobal fəlakətin nəticələri bütün bəşəriyyət üçün acı bir xəbərdarlıq idi. Müharibə dər-
sləri unudulmamalıdır; onların son istifadə tarixi yoxdur və bir çoxu bu gün də aktualdır. Bu dərslər
göstərir: başqalarının təhlükəsizliyi hesabına öz təhlükəsizliyinizi təmin edə bilməzsiniz. Təcavüzün
qarşısını almağın ən təsirli yolu kollektiv təhlükəsizlik, vahid səylər və qarşılıqlı yardımdır. Sülh bö-
lünməkdir, onun təhlükəsizliyi də. Tarixin, xüsusən də İkinci Dünya Müharibəsinin tarixinin yenidən
nəzərdən keçirilməsi və xüsusilə də yeni bölünmələr, ziddiyyətlər və qarşılıqlı ittihamlarla dolu olan
nəticələrinin yenidən nəzərdən keçirilməsi cəhdləri təhlükəli, zərərli və qəbul edilməzdir. Müharibənin
və onun milyonlarla qurbanının xatirəsi müqəddəs və toxunulmazdır; bu xatirə diqqətlə qorunmalı və
böhtandan qorunmalıdır [5, s.421] İdeoloji fərqlər və qarşılıqlı şübhələr, təcavüzkar başqalarının hesa-
bına sakitləşdirmək istəyi ortaq strateji maraqlar və bu maraqları birlikdə müdafiə etmək qabiliyyətinin
tanınmasından üstün olmamalıdır. Yalnız belə bir təməl üzərində hamı üçün təsirli, etibarlı və bölün-
məz global təhlükəsizlik yaratmaq olar ki, bu da möhkəm beynəlxalq hüquqi çərçivəyə və dövlətlərin
xəyali deyil, real çağırışlara və təhdidlərə cavab vermək üçün effektiv mexanizmlər qurmaq üçün
kollektiv səylərinə əsaslanır.

ƏDƏBİYYAT

- İsmayılov İ.Z. Azərbaycanlıların II dünya müharibəsində iştirakı. Bakı, 2000, 128 s.
- Kərimov B. II Dünya müharibəsi illərində yaradılmış 396-cı Azərbaycan diviziyasının döyüş yolu (Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin materialları əsasında) // Milli Azərbaycan Tarix Muzeyi. Məqa-
lələr toplusu. Bakı. "Aspoliqraf", 2020, s.369-391.
- Анфилов В.А. Провал плана Барбаросса // Ред. Л.П.Петренко. Москва: Знание, 1986, 64 с.
- Вторая мировая война: Исторический очерк. Москва, Наука, 2002, 597 с.
- Вторая мировая война и трансформация международных отношений. От многополярности к
биполярному миру // Под.ред. Белоусова, Л.С.; Маныкина А.С. Москва, Издательство Москов-
ского университета, 2020, 885 с.
- Клаузевиц К. О войне / Пер. с нем. А.К.Рачинского. Москва, АСТ, 2022, 340 с.
- Кулаков В.В., Пономарев Ю.Н., Каширина Е.И. Проблемы войны и мира в XX–XXI вв. // Вестник Академии военных наук, 2019, № 1 (66), С.14–22.
- Купцов В.П. Итоги Второй Мировой войны // Россия вчера и сегодня. Москва, 2008, с.102-
110.
- Мировые войны XX века. В четырех книгах. Москва: Наука, 2002, // Кн. 3. 597 с.
- Никто не забыт: [Уточненные данные межведомственной комиссии по подсчету потерь в
годы Великой Отечественной войны]// Военнопромышленный курьер. –2010. №18 (12–18 мая).
- Поляков А.Е. Цена второй мировой войны. Демографический аспект. Москва, Финансы и
статистика, 1985.136 с.
- Прозектор Д. М. Мировые войны и судьбы человечества : размышления. Москва, Мысль,
1986, 961 с.

13. Цукертот И. Германский милитаризм и легенда о «превентивной войне» гитлеровской Германии против СССР // Военно-исторический журнал, 1991, № 5, с.16-21.
14. 1939 год: Уроки истории / АН СССР. Ин-т всеобщей истории; В.К.Волков, Р.М.Илюхина, А.А.Кошкин и др. Отв. ред. О.А.Ржешевский. – Москва, Мысль, 1990, 509 с.

САБИНА БАБАЗАДЕ

*Руководитель отдела научно-популярных вопросов
Музея независимости Азербайджана при Министерстве культуры Азербайджанской Республики*

ТРАГЕДИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСТВО - ВТОРАЯ МИРОВАЯ ВОЙНА

Вторая мировая война, начавшаяся 1 сентября 1939 года с нападения нацистской Германии на Польшу, унесла жизни около 80 миллионов человек и поэтому считается одной из величайших катастроф в истории человечества. Конфликт, начавшийся с агрессии нацистской Германии, охватил почти весь мир и привел к разрушению целых стран, экономическому кризису и неизмеримым человеческим потерям.

Вторая мировая война, со всеми ее важнейшими проблемами, стала объектом многочисленных научных исследований. Даже в 81-ю годовщину ее окончания Вторая мировая война не утратила своей актуальности в военно-политическом плане. Актуальность темы заключается в том, что представители различных военно-политических блоков и коалиций, а также все народы планеты непосредственно заинтересованы в оценке политических уроков прошлой войны. Новые поколения, выросшие после Победы, хотят знать правду о войне. Это стало одним из главных источников военно-патриотического воспитания молодежи. В представленной статье рассматриваются начало и последствия Второй мировой войны.

Ключевые слова: Первая мировая война, глобальный конфликт, фашизм, нацизм, гуманитарная катастрофа.

SABİNA BABAZADEH

*Head of the Department of Popular Science
Azerbaijan Independence Museum under the Ministry of Culture of the Republic of Azerbaijan.*

THE TRAGEDY OF HUMANITY - WORLD WAR II

World War II, which began on September 1, 1939, with Nazi Germany's invasion of Poland, claimed the lives of approximately 80 million people and is therefore considered one of the greatest catastrophes in human history. The conflict, which began with Nazi Germany's aggression, engulfed almost the entire world and led to the destruction of entire countries, economic crisis, and immeasurable human losses.

World War II, with all its crucial problems, has become the subject of numerous scholarly studies. Even on the 81st anniversary of its end, World War II has not lost its relevance in military and political terms. The topic's relevance lies in the fact that representatives of various military-political blocs and coalitions, as well as all peoples of the planet, are directly interested in assessing the political lessons of the past war. New generations, raised after the Victory, want to know the truth about the war. This has become one of the main sources of military-patriotic education for young people. This article examines the beginning and consequences of World War II.

Keywords: World War II, global conflict, fascism, Nazism, humanitarian catastrophe.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 14 mart 2026-cı il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 21 may 2026-cı il.

Rəyçilər: t.ü.f.d. Yeganə Hacıyeva, t.ü.f.d Məmmədəğa Baxışov.